

FTAMP 18.31.01

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.3-22>

А.Б. Кенджакулова*¹, Д.С. Шарипова²

^{1,2}ҚР ҒЖБМ ҒК М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru,
ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

ҚАЗАҚ ГРАФИКАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ: ЕРАЛЫ ОСПАНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МЕН МӘДЕНИ КОДТАРДЫҢ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ бейнелеу өнеріндегі отбасы тақырыбының көркемдік және идеялық мәні тұрғыда талданады. Отбасы – қазақ халқының рухани-мәдени болмысын қалыптастыратын негізгі ұғымдардың бірі ретінде бейнелеу өнерінде терең мазмұнмен көрініс табады. Автор дәстүрлі және заманауи графика туындыларындағы отбасы бейнесін саралай отырып, оның көркемдік тілін, символдық мағынасын және тарихи-контекстуалдық ерекшеліктерін ашады. Қазақ суретшілері үшін отбасы – тек тұрмыстық көрініс емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлікті, ұрпақтар сабақтастығын және адамгершілік құндылықтарды бейнелеудің құралы. Мақалада суретші Е. Оспанов шығармаларындағы отбасы тақырыбындағы көркемдік интерпретациялар талданбақ. Сонымен қатар, суретшінің кейіпкерлер әлемі арқылы отбасы феноменінің әлеуметтік, психологиялық және мәдени қырлары ашылып, дәстүр мен жаңғыру арасындағы байланыс зерделенеді. Зерттеу барысында Оспанов шығармаларындағы ата-ана, бала және туыстық қатынастардың көркемдік құрылымы мен семантикалық жүктемесі сараланып, отбасы бейнесінің әдеби-философиялық мәні анықталады. Ералы Оспановтың шығармаларындағы отбасы репрезентациясы арқылы қазақ қоғамындағы рухани сабақтастық пен ұрпақтар диалогының көркемдік моделі ұсынылады. Бейнелеу өнерінің отбасы туралы қоғамдық сана мен мәдени дискурсты қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылады. Жұмыстың негізгі мақсаты қазақ бейнелеу өнеріндегі отбасы тақырыбының көркемдік эволюциясын, идеялық тереңдігін және мәдени маңызын ашуға бағытталған.

Алғыс. Мақала BR27101897 «Қазақстан әдебиеттануы, фольклортануы және өнертануы экожүйесінің цифрлық трансформациясы: пәнаралық зерттеулер» атты нысаналы бағдарлама аясында қаржыландырылды.

Түйін сөздер: қазақ бейнелеу өнері, отбасы, отбасы концепті, ұлттық болмыс, мәдени контекст, тәрбие, рухани құндылық, уыз тәрбие, тұлға.

А.Б. Кенджакулова*¹, Д.С. Шарипова²

^{1,2} Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова КН МНВО РК,
Алматы, Казахстан

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru
ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

КОНЦЕПТ СЕМЬИ В КАЗАХСКОЙ ГРАФИКЕ: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И КУЛЬТУРНЫХ КОДОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ЕРАЛЫ ОСПАНОВА

Аннотация. В данной статье рассматривается художественное и идейное значение темы семьи в казахском изобразительном искусстве. Семья предстает как один из ключевых понятий, формирующих

духовно-культурную сущность казахского народа, и находит глубокое отражение в произведениях изобразительного искусства. Автор анализирует образ семьи в традиционных и современных графических произведениях, раскрывая его художественный язык, символическое значение и историко-контекстуальные особенности. Для казахских художников семья – это не просто бытовая сцена, но и средство выражения национальной идентичности, преемственности поколений и нравственных ценностей. В статье рассматриваются художественные интерпретации темы семьи в произведениях художника Е. Оспанова. Через мир его персонажей раскрываются социальные, психологические и культурные аспекты феномена семьи, а также исследуется связь между традицией и обновлением. В ходе исследования анализируются художественная структура и семантическая нагрузка родственных связей – родителей, детей и других членов семьи в творчестве Оспанова, выявляется литературно-философское значение образа семьи. Репрезентация семьи в произведениях Ералы Оспанова предлагает художественную модель духовной преемственности и диалога поколений в казахском обществе. Особое внимание уделяется роли изобразительного искусства в формировании общественного сознания и культурного дискурса о семье. Основная цель работы раскрыть художественную эволюцию, идейную глубину и культурную значимость темы семьи в казахском изобразительном искусстве.

Благодарность. Статья финансирована в рамках целевой программы BR27101897 «Цифровая трансформация экосистемы казахстанского литературоведения, фольклористики и искусствоведения: междисциплинарные исследования».

Ключевые слова: казахское изобразительное искусство, семья, концепт семьи, национальная идентичность, культурный контекст, воспитание, духовные ценности, раннее воспитание, личность.

A.B. Kenjakulova^{*1}, D.S. Sharipova²

^{1,2} *Institute of Literature and Art Auezov, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

THE CONCEPT OF FAMILY IN KAZAKH GRAPHIC ART: ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL UPBRINGING AND CULTURAL CODES BASED ON YERALY OSPANOV'S WORKS

Abstract. This article explores the artistic and ideological significance of the theme of family in Kazakh visual art. The family is presented as one of the key concepts shaping the spiritual and cultural identity of the Kazakh people, and it is deeply reflected in works of visual art. The author analyzes the representation of family in traditional and contemporary graphic works, revealing its artistic language, symbolic meaning, and historical-contextual features. For Kazakh artists, the family is not merely a domestic scene but a means of expressing national identity, generational continuity, and moral values. The article examines artistic interpretations of the family theme in the works of artist Y. Ospanov. Through the world of his characters, the social, psychological, and cultural dimensions of the family phenomenon are revealed, and the relationship between tradition and renewal is explored. The study analyzes the artistic structure and semantic weight of parental, child, and kinship relationships in Ospanov's works, identifying the literary-philosophical significance of the family image. The representation of family in Yeraly Ospanov's art offers a visual model of spiritual continuity and intergenerational dialogue within Kazakh society. Special attention is given to the role of visual art in shaping public consciousness and cultural discourse about family. The main objective of the study is to uncover the artistic evolution, ideological depth, and cultural relevance of the family theme in Kazakh visual art.

Acknowledgment. This article was funded under the targeted program BR27101897 "Digital Transformation of the Ecosystem of Kazakh Literary Studies, Folklore Studies, and Art Studies: Interdisciplinary Research".

Keywords: Kazakh visual art, family, family concept, national identity, cultural context, upbringing, spiritual values, early education, personality.

1. Kіpіcne

Қазіргі кезеңде ұлттық бірегейлікті сақтау мен дамыту мәселесі мәдениеттану, өнертану мен әлеуметтік ғылымдар саласында өзекті ғылыми нысанға айналууда. Әсересе жаһандану жағдайында ұлттық болмысты көркем тілмен жеткізу, ұлттық кодты сақтау мәселесі артып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, бейнелеу өнері визуалды репрезентация арқылы ұлттық идеяны, тарихи ескерткіштер мен мәдени құндылықтарды жеткізудің маңызды құралы ретінде қарастырылады.

Мақалада қазіргі қазақ бейнелеу өнеріндегі «отбасы» ұғымының репрезентациясы талданады. Зерттеу тақырыбы бейнелеу өнеріндегі әлеуметтік-мәдени мазмұнды ашуға бағытталған өзекті мәселелердің көркемдік аспектісін қарастыру қажеттілігінен туындап отыр.

Қазақ отбасының қалыптасу ерекшеліктері мен тарихи-әлеуметтік даму үдерісін зерделеуде этнограф-ғалым Х.А. Арғынбаевтың 1973 жылы жарық көрген іргелі басылымы құнды ақпарат болып отыр. Бұл еңбекте отбасының құрылымдық моделі, типологиясы мен функционалдық сипаттары жан-жақты талданып, дәстүрлі отбасылық институттың негіздері жүйелі сипатталған (Арғынбаев, 1973). Х.А. Арғынбаевтың ел арасынан, этнографиялық экспедициялардан, мұрағаттар мен әдеби мұралардан жинаған этнографиялық зерттеу еңбегі. Ғылыми еңбекте қазақ отбасының өткені мен бүгіні, халқымыздың оған байланысты бай салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары терең қамтылған. Сондай-ақ, халықтың ұмытылып бара жатқан озық әдет-ғұрыптарын кеңінен насихаттау, одан ғибрат алуға үндеу мақсат етілген.

Отбасы ұғымының қазақ дүниетанымындағы ерекше орны, оның бейнелеу өнерінде ұлттық болмысты жеткізудің символдық құралы ретінде көрініс табуы – зерттеудің басты өзегілігі. Бұл феномен суретшілер шығармашылығында жаңа ағым-бағыттармен, тәсілдермен бейнеленіп, ұлттық бірегейлікті жаңа қырынан интерпретациялауға мүмкіндік береді (Захай, 2024). Зерттеудің теориялық маңыздылығы көркем білім беру ісінде, өнертану мен мәдениеттану салаларында кеңінен қолдануға практикалық үлесін қоса алады.

Отбасы – ұлттық тарихи жадын, салт-дәстүрін, тілі мен рухани мұрасын ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін негізгі арна. Әр халықтың өзіне тән мәдени коды отбасынан бастау алады, яғни тұлға болып қалыптасуының іргетасы. Мысалы, қазақ халқында отбасы «шаңырақ», «ошақ», «бесік» секілді символдармен тығыз байланысты. Бұл ұғымдар ұлттық болмыстың көркем бейнесін қалыптастырады. Ал, ұрпақ тәрбиесі болса, адамзат тарихында ең көне әрі маңызды әлеуметтік-мәдени құбылыстардың бірі. Ол жеке тұлғаның қалыптасуына ғана емес, тұтас қоғамның рухани тұтастығы мен мәдени сабақтастығына тікелей әсер етеді.

Отбасылық ғұрып фольклорында іргелі зерттеулерін арнаған фольклортанушы ғалым К.І. Матыжанов: «Отбасылық тірлік – адамзаттың саналы ғұмырында қол жеткізген ірі мәдени жетістігінің бір көрінісі. Оның пайда болуы адамзатты қауымдасып өмір сүрудің жаңа сатысына көтеріп, бүгінде «қоғам» деп аталатын өмір салтының жаңа биігіне қадам бастырды. Былайша айтқанда, отбасылық

өмір – дамзат дамуының ұйытқысы, қоғамдық дамудың мәңгілік мәйегі», – деп тұжырымдайды (Матыжанов, 2007:5). К.Матыжановтың пікірінше, отбасылық ғұрып фольклоры ұлттың рухани-эстетикалық болмысын, қоғамдық ұстанымдарын, ұрпақтар сабақтастығын сақтаудың маңызды тетігі деп түйіндейді.

К.І. Матыжановтың «отбасылық тірлік – адамзаттың саналы ғұмырындағы ірі мәдени жетістіктің көрінісі» деген тұжырымы суретші Ералы Оспановтың шығармашылық концепциясымен терең үндеседі. Себебі, суретші туындылары тек типтік образ емес, қазақ қоғамындағы отбасылық құрылымның, ұрпақ сабақтастығының және рухани бірліктің көркем репрезентациясы ретінде қабылданады. Мысалы, *«Бата»*, *«Көгенге асылу. Жарысқазан»*, *«Шілдехана»*, *«Бесік той»*, *«Қырқынан шығару»*, *«Тұсаукесер»* секілді шығармаларында қазақ халқының салт-дәстүрі бейнеленіп, отбасылық өмірдің мәдени-әлеуметтік маңызы мен дәстүрлі тәрбиенің мазмұндық қырлары ашылған. Ералы Оспановтың графикалық тілінде отбасы – қоғамның іргетаса ғана емес, ұлттық болмыстың шежіресі ретінде суреттеледі.

Бейнелеу өнерінде отбасы ұғымының көркем репрезентациясы – әлеуметтік, мәдени және рухани маңызы кең тақырыптардың бірі деп айтуға толық негіз бар. Себебі, графика жанрында бейнелеу құралдары арқылы отбасы және болашақ ұрпақ тәрбиесі бір-бірімен тығыз байланысты егіз ұғым ретінде өсіп келеді. Бұл мақалада графикалық өнер туындыларындағы отбасы институтытының маңыздылығы мен тәрбиелік принциптері талданып, олардың графикалық өнерде қалай көрініс тапқаны қарастырылады.

Зерттеу пәні ретінде отбасы құндылығы мен ұрпақ тәрбиесінің көркем репрезентациясы нысанға алынып, ұлттық болмыс пен заманауи ізденістер арасындағы байланыс қарастырылды. Композициялық шешім мен символдық образдар арқылы автордың концепциясы нақтылана түседі. Сонымен қатар, графика жанрындағы туындыларда ұлттық сана, бала тәрбиесі, отбасындағы қарым-қатынас ұғымдарының бейнеленуі символдық және нарративтік тәсілдермен кеңінен байыпталды.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Ералы Оспановтың графикалық туындыларындағы «отбасы» тұжырымы өнертану тұрғысынан талданды. Суретшінің шеберлігі мен суреткерлік даралығы, композициялық шешімдері жүйелі түрде сараланып, отбасы құндылығының бейнесі мен мағыналық құрылымы, функциялық сипаты анықталды.

Бастапқыда көркемдік-аналитикалық әдіс қолданылды. Бұл тәсіл суретші туындыларындағы пластикалық құрылымның, сызықтық ритмнің, кеңістік пен фигуралардың өзара байланысын талдауға мүмкіндік берді. Мәселен, *«Ана мен бала»*, *«Ұрпақ сабақтастығы»* графикалық жұмыстарындағы ана бейнесі – мейірім мен қорғаныштың символы, ал бала бейнесі – болашақ пен үміттің сәулесі ретінде ұсынылады. Автордың ана мен бала бейнесі арқылы тәрбиелік, рухани мазмұнды көркем құралдармен жеткізуді көздегені анық байқалады.

Екінші әдіс – символикалық интерпретация. Суретшінің жиі қолданатын ұлттық ою-өрнектері (*қошқар мүйіз, ирек, түйе табан* т.б.) отбасы мүшелерінің рөлін бейнелейтін мәдени код ретінде қарастырылды. Бұл тәсіл арқылы ұрпақтар арасындағы сабақтастық, қазақы тәрбие мен кейіпкерлердің жантебіренісі суреткерлік шеберлікпен жеткізіледі. Символика тек эстетикалық элемент емес, мәдени мағына мен тарихи жадты тасымалдаушы құрал деп талданды.

Үшінші – контекстуалдық талдау. Ералы Оспановтың шығармалары тарихи-мәдени кеңістікте зерделеніп, қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымымен байланысы айқындалды.

Суретшінің «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты еңбегі көркемдік мазмұнды этнографиялық негізбен толықтырып, отбасы концептісінің мағыналық тереңдігін арттырады. Бұл тәсіл суретші шығармаларының қоғамдық-мәдени контексте алатын орнын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында қолданылған әдістердің үйлесімділігі теориялық негізді бекітіп қана қоймай, Ералы Оспанов шығармашылығындағы «отбасы» феноменін көркемдік және мәдени репрезентация ретінде сипаттауға жол ашты.

2.2 Материалға сипаттама

Бұл ізденіс Ералы Оспановтың графикалық шығармашылығындағы отбасы тұжырымы мен оның ұлттық әдет-ғұрыптар арқылы қоғамдық сананы тәрбиелеудегі рөлін талдауға арналған. Материал ретінде суретшінің «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» «Қоштер», «Қазақ ою-өрнегінің атласы», «Төртмүшел» басылымдарындағы графикалық жұмыстар нысанға алынды.

Ералы Оспанов – график суретші, этнограф әрі мәдениеттанушы ретінде ұлттық рухани болмысын, салт-дәстүрін, отбасы құндылықтарын көркем тәсілдермен жеткізген суреткер. Ералы Оспановтың графикалық туындыларында отбасы бейнесі тек тұрмыстық жанр көрінісі ғана емес, ұлттық сана мен рухани сабақтастықты білдіретін символ ретінде анықталды. Суретші ана мен бала, ата мен немере, ерлі-зайыптылардың бейнелері арқылы ұрпақ сабақтастығын, тәлім-тәрбиесі мен қазақы болмысын әсерлі жеткізе білген өнерпаз. Суретшінің графикалық туындыларында этномәдени код киім үлгілерінің, қолөнер бұйымдарының және ыдыс-аяқтардың ою-өрнектерінде айқын көрінеді.

Суретші шығармаларында қазақтың дәстүрлі отбасы құрылымы мен әдет-ғұрыптары бесікке салу, тұсау кесу, сүндет той, келін түсіру, қонақ күту салттары көркем образ арқылы бейнеленіп, көрерменге ұлттық тәрбиенің мәнін ұғындырады. Мысалы, «Бесікке салу», «Иткөйлек», «Тілашар», «Байғазы», «Құлақ тесу», «Сүндет» бұл көріністерде қоғамдық санаға ықпал ететін тәрбиелік мазмұны бар шығармалар сериясы болып табылады. «... Балаларға арналған халық әдебиетін зерттеу баланың қалыптасуы мен тілін дамытуға қатысты мәселелерді саралауға кең жол ашады, ал оған қазақ педагогтары ерекше ден қоюы қажет», – деп Х.Досмұхамедов жазған. Х.Досмұхамедовтің пікірінше, балаларға арналған халық әдебиетін зерттеу баланың рухани қалыптасуы мен дамуына мүмкіндік береді деп санаған. Ал, Ералы

Оспановтың туындылары әдеп-ғұрып үлгілерін балаға табиғи түрде жеткізудің ықпалды әдісі қызметін атқара алады.

Зерттеу жұмысында графикалық өнердің әлеуметтік функциясы көркем бейне арқылы ұлттық құндылықтарды насихаттау, ұрпақ жалғастығы мен қоғамдық сананы тәрбиелеу – Ералы Оспанов шығармашылығын жан-жақты қарастыру арқылы ашыла түсті. Оның туындылары визуалды өнер мен этнографиялық дәлдікті ұштастыра отырып, отбасы ұғымын ұлттық идеологияның негізіне айналдырады.

3. Талқылау

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңі бейнелеу өнерінде мәдени жаңғырудың жаңа парақтарын ашты деп айтуға негіз бар. Отбасы тұжырымы осы трансформацияның маңызды элементтерінің бірі болып заманауи көркем туындыларда жаңа мазмұнмен толыға түсті. Бұл кезеңде суретшілер ұлттық болмысты қайта пайымдап, дәстүрлі құндылықтарды жаңа қырынан бейнелеуге ұмтылды.

1991 жылы егемендікке қол жеткізу – еліміз үшін бетбұрыс кезең болды. Бұл тарихи оқиға ұлттық болмысты қайта құру мен мәдени жаңғыру үдерісін бастады. Осы кезеңдерде отбасы тақырыбына қатысты түсініктер қайта қаралып, өнер саласында посткеңестік қазақ болмысын іздеу басталды. Суретшілер туыстық қарым-қатынас, мұра және тарихи оқиғалар тңірегіндегі тақырыптарды зерттей отырып, социалистік реализмнің ұжымдық бағытын артқа тастап, отбасы бейнесін дараланған, көпқырлы флормада ұсынуға көшті. Бұл көркемдік өзгеріс қоғамның әлеуметтік құрылымындағы трансформацияны ғана емес, ұлттық болмыс, заманауи даму және жаһандану туралы пікір таластарға да көркемдік үлес қосты (Келсінбек, 2024: 698).

Тарихи-мәдени өзгерістердің өнер кеңістігіндегі бейнеленуі тек жалпы үрдістермен шектелмейді. Керісінше, жеке суретшілердің шығармашылығында терең әрі айқын сипатта байқалады. Әсіресе, отбасы ұғымының көркемдік интерпретациясы – ұлттық болмысты қайта пайымдаудың маңызды векторына айналды. Бұл ұғым тек әлеуметтік институт ретінде емес, сонымен қатар рухани сабақтастықтың, мәдени жадтың және тұлғалық қалыптасудың символы ретінде бейнелеу өнерінде жаңа мағынаға ие болды. Суретшілердің туындыларында отбасы бейнесі арқылы ұлттың өткені мен бүгіні, дәстүр мен модерн, жеке және ұжымдық тәжірибе арасындағы байланыс көркем тілмен өрнектеледі. Мұндай шығармашылық ізденістер посткеңестік кезеңдегі қазақ қоғамының рухани бағдарын, қайта құрылымын және жаһандық ықпалдармен үндесуін айқын көрсетеді.

Осы контексте Ералы Оспановтың шығармашылығы ерекше назар аударуға тұрарлық. Оның графикалық туындыларында «отбасы» концепті тек тақырыптық мазмұн ғана емес, поэтикалық өрнек пен тәрбиелік мән мен поэтикалық өрнек өзара үйлесім тапқан көркем өріс түрінде көрінеді. «Ата-әже» мен «әке-ана» бейнелері арқылы суретші ұлттық идеялық танымдық өрісті кеңейтеді. Дәстүрлі бейнелеу тәсілдерін заманауи графикамен ұштастыру арқылы суреткерлік шеберліктің жаңа формаларын қалыптастырады. Е.Оспанов еңбектері – тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ бейнелеу өнерінің отбасы тақырыбын жаңаша пайымдауының көрнекті үлгісі.

Қазақ бейнелеу өнеріне тың идея ұсынған суретші өнері жаңа ізденіс пен стильдік өзгерістерге алып келді. Оның шығармашылығындағы отбасы репрезентациясы қазақы дүниетаным мен рухани сабақтастықтың ұлттық коды ретінде сомдалады. Суретші «Ата-әже» мен «әке-ана» бейнелерін символдық деңгейде ұсыну арқылы қазақ халқының дәстүрлі құндылықтарын заманауи бейнелі тілмен қайта пайымдап шықты.

Е. Оспановтың графикалық стилі – сызықтық нақтылық пен пластикалық ырғақтың үйлесімділігімен ерекшеленде. Композициялық құрылымда кеңістік пен форманы минималистік тәсілдермен ұйымдастыра отырып, бейненің ішкі мазмұнын тереңдетуге ұмытылады. Ана бейнесін көбіне жұмсақ сызықтармен, әрі жылы реңктермен береді, бұл – мейірім мен қорғаныштың көркем баламасы деп білеміз. Ал, ата бейнесі – қатқыл штрихтар мен силуэттер арқылы даналық пен рухани тірек мағынасына ие болып суреттеледі. Мысалға, әке образы суретшінің «Жаушы» атты графикалық туындысында жақсы ашылған. Қазақтың дәстүрлі тұрмысын бейнелеумен қатар, отбасылық құрылым мен әлеуметтік рөлдердің мәдени-символдық мәнін ашып көрсететін шығармада әке бейнесі композициялық, пластикалық деңгейлерде айқындалады. Әкенің отырысы жинақы, қимылы бірқалыпты, бет-әлпеті сұсты. Бұл сыртқы қатаңдық оның ішкі ұстанымдылығы мен өзін-өзі бақылау қабілеттілігін білдіреді. Ол эмоциясын ашық көрсетпейді, сырттай сұсты, іштей сабырлы тұлға ретінде сомдалып тұр. Тіпті, отбасы мүшелерінің іс-әрекетін де бір көзқараспен «реттеп» отырғандай.

Суретшінің әке образын бейнелеуде қолданған қою көлеңкесі, тығыз басылған штрихтары әкенің формалық айқындығын күшейте түседі. Қазақ қоғамындағы әкенің дәстүрлі рөлін бейнелейтін поэтикалық образ болып тұр. Штрихтардың бағыты мен жиілігі дененің көлемін анықтап, кейіпкердің физикалық шымырлығы мен тұрақтылығын көрсетуге қызмет етіп тұр, ал әлсіздеу жүргізілген штрихтар ашық тондар ішкі сезімнің нәзік тұстарын білдіргісі келетіндей.

Болашақ күйеу жігіттің әкесі қыздың үйіне барлаушы жіберіп, мәмілеге келу үшін түрлі әрекет жасаған. Жаушы сөздің астарын аңғара алатын кісі болған. Картинадағы *жаушы* образы символикаға тұнып тұр, яғни, жаушы үйге кіріп келгенде мақсатын ұқтыру үшін бір балағын етігінің ішіне салып, екіншісін сыртқа қоя беріп «Сіз де лашын бар екен, бізде сұңқар бар екен» деп үйге кіріп келген (Қатран, 2010).

Бұған дейін Ералы Оспанов шығармашылығындағы фольклорлы мотивтерді талдап, оның көркемдік тіліндегі мифологиялық және этнографиялық кодтарды қарастырғанымызда, графиктің шығармашылық болмысының жаңа қырлары ашылып, төменде келтірілген тұжырымдарға негіз қаланған еді: «Тәуелсіздік жылдарында дәстүр сабақтастығын жалғастырып келе жатқан, көрнекті график суретші Ералы Оспанов шығармашылығын атап өтпей кету мүмкін емес. Өнертану саласында бабалар мұрасын насихаттап, халық ауыз әдебиетінің, салт-дәстүрінің көрінісін парақтарына бейнелеп жүрген суретші (Кенджакулова, 2021).

Ералы Оспанов – қазақ суретшісі, график, өнер қайраткері, еліміздің өнер саласында өзіне лайық орын алған тұлға. Оның шығармашылығы ұлттық дәстүрді

қазіргі заман өнерімен үйлестіруімен ерекшеленеді. Е. Оспановтың графикалық туындылары өте әсерлі және мазмұнды болып келеді. Олар терең философиялық ойларды, адам жанының күйзелістерін, сондай-ақ ұлттық болмыс пен мәдениетті бейнелеуді мақсат етеді. Сонымен бірге, суретші шығармалары көбінесе адамның ішкі әлемін, жан күйзелістерін, ой тебіренісін өте әсерлі бере алады: адамның рухани дүниесі мен ішкі жан дүниесінің аласапыран сәттерін шынайы бейнелей отырып, көрерменді тебіренге түседі, психологиялық жағдайына әсер етіп, терең ойға шомылып, толғануына «мәжбүрлейді». Графикалық туындыларында қазақ халқының тұрмысы, әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері айқын көрініс табады. Суретші ұлттық болмысты заманауи көзқарас тұрғысынан жаңаша түсіндіріп, оларды көркем шығармаға айналдыра білген. Оның суреттерінде қазақтың тарихы, төл мәдениеті, болмысы мен адам бейнесі бірегей композициялық шешімдермен көрсетіледі» (Кенджакулова, 2024:191-192).

Суретші туындыларында отбасы мүшелері арасындағы байланыс – көзқарас, дене қимылы, кеңістікте орналасуы арқылы көркем шешім табады. Бұл тәсілдерді қолдану арқылы суретші көрерменге тек визуалды әсер қалыптастырып қана қоймай, эмоционалды-философиялық тереңдік ұсынады. Ералы Оспановтың графикалық парактарында ұлттық болмыс пен заманауи көркем ізденістер тоғыса отырып, ұлттың рухани байлығын паш етеді.

Соңғы онжылдықта графика өнері жаңа фольклорлық мазмұнмен байып, өнер кеңістігінде тың есімдер мен шығармашылық бағыттар қалыптаса бастады. Әр тарихи кезеңнің рухани сұранысына сай ұлттық накыш жаңғырып, көркем бейнелеу тілімен өрнектеле түсті. Өнер – уақыт пен кеңістіктің шеңберінен тыс, үнемі қозғалыста болатын танымдық феномен. Әр дәуірдің рухани тынысын бейнелей отырып, шығармашылық ізденіс пен жаңашылдықты алға тартады. Сондай-ақ, өнер елдің табиғи болмысы мен дүниетанымын қалыптастырушы мәдени-танымдық үдеріс болып келешек ұрпаққа рухани бағдар бола алады.

Ералы Оспановтың шығармашылығында отбасы феномені – көркемдік бейне мен тәрбиелік мазмұнның тоғысқан шегі болып көрінеді. Графикалық туындыларында ана бейнесі – мейірім мен қорғаныштың, ал ата бейнесі – даналық пен сабақтастықтың символы болып ұсынылады. Суретшінің стилі дәстүрлі бейнелеу тәсілдерін заманауи графикамен ұштастыра отырып, ұлттық болмысты жаңаша интерпретациялауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда Е. Оспанов шығармалары қазақ бейнелеу өнеріндегі отбасы тақырыбының көркемдік эволюциясын көрсететін маңызды дереккөз.

Өнер иесі Ералы Оспановтың отбасы тақырыбына арналған шығармашылығын талдау үшін, бірінші кезекте «Бата» атты туындысын алдық. Суретші қазақ бейнелеу өнеріндегі этнография саласын да терең меңгерген, ұлттық болмысты бейнелеу тілімен жеткізуде өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленген тұлға. Оның «Бата» атты туындысы – қазақ халқының рухани-мәдени дәстүрін, дүниетанымын бейнелеу өнері арқылы ашып көрсететін символдық мәні бар шығарма болып табылады.

Туындыда дастархан басында отырған отбасын көре аламыз. Дастарханға бата берілмей астан дәм татпаған қазақ халқының бұл ерекше дәстүрі тәрбие жүйесінің, ұрпақ сабақтастығының көрінісі.

Ералы Оспановтың «Қырқынан шығару» графикалық туындысы қазақ халқының балаға қатысты жасалатын алғашқы салттық рәсімдерінің бірі – қырқынан шығару дәстүрі. Бұл рәсімнің көркем бейнесін Ералы Оспанов өзінің «Қырқынан шығару» атты графикалық туындысында бейнелеу тілі арқылы жеткізе отырып, ұлттық дүниетанымның терең қабаттарын, ұрпақ жалғастығы мен қоғамның рухани бірлігін көркемдік деңгейде аша білген. Шығарманың композициялық құрылымын талдағанда, орталық визуалды акцент ретінде нәресте мен оны шомылдырып отырған әженің бейнесі анық. Жас нәресте мен әжесі – қазақ дүниетанымындағы киелі өзек ұғымының көркем көрінісі ретінде қабылданып, әрі көрермен назарын бірден өзіне баурап алады.

Композиция шеңберлік құрылымға негізделген кейіпкерлер, әйелдер қауымы – шеңбер бойымен орналасып, салттың ұжымдық сипатын, рәсімге қатысудың маңыздылығы мен жауапкершілігін білдіріп отырғандай. Шеңбер формасы қазақ мәдениетінде тұтастық пен шексіздіктің символы ретінде танылса, бұл көркем шешім туындының философиялық мазмұнын тереңдете түсері анық.

Этнографиялық деректерге сүйенсек, қазақ түсінігінде сәби дүниеге келгеннен кейінгі қырық күн ерекше қастерленген. Осы кезеңде бала «өзге көзден сақталып, сырт адамға көрсетпеген» (Оспанов, 2018:14). Қырық күн бойы тұз, сабын және маралшөп қосылған суға алма-кезек шомылдырылған бала денесінің шымыр болып өсетініне кәміл сенген. Қырық күн өткен соң баланы қырқынан шығару рәсімі ұйымдастырылып, оған ағайын-туыс, көрші-қолаң, әйелдер қауымы шақырылған. Қырық қасық су құю рәсімінде қонақтар арасынан ең сыйлы әйел адам «Отыз омыртқаң жылдам бекісін, қырық қабырғаң жылдам қатсын» деген тілекпен баланы шомылдырып береді. Салт-дәстүрдің символдық элементі ретінде тегенеге салынған күміс, қырық құмалақ, күміс білезік, сақина-жүзік көрініс тапқан.

Суреттегі кейіпкерлердің орналасуы мен отырыс формалары салт-дәстүрдің салтанатты сипатын, рухани тепе-теңдігін бейнелейді. Суретші Ералы Оспанов қайталанатын визуалды элементтер арқылы композицияға ырғақ пен үйлесім енгізіп, көрерменде сазды әуен тудырғандай әсер қалыптастыра алған. Сонымен қатар, алдыңғы план мен артқы планның арақатынасын штрих пен сызық арқылы берген, бұл осы көріністің кеңістігі мен тынысын ашқандай әсер береді.

Қоңыр мен ақ түсті гамма уақыт пен кеңістіктің шарттылығын, салт-дәстүрдің мәңгілігін білдіреді. Бұл тәсіл көрерменді түстің эмоциялық алаңынан босатып, шығарманың мазмұнына тереңірек үңілуіне жетелей түседі. Монохромды шешім арқылы суретші көріністің драматургиясын күшейтіп, туындының негізгі тақырыбын алдыңғы қатарға шығарады. Ералы Оспановтың графикалық техникасы сызықтың айқындылығы мен штрихтың ритміне негізделген. Суретшінің сызықтары мен штрихтары, кейіпкердің мінезін, кеңістіктегі орнын, ішкі күйін ашатын көркемдік

код. Штрихтар арқылы суретші жарық пен көлеңкені, қозғалыс пен тыныштықты, эмоция мен салмақтылықты шебер сөйлете алған.

Суретші шығармасының концепциясы – ұрпақ сабақтастығы мен жалғастығын бейнелеу. Үлкен кісінің балаға деген қамқорлығы арқылы қазақ қоғамындағы тәрбиелік және рухани байланыстарды көркемдік деңгейде көрсетуге негізделген. Шығармада ұлттық мәдени мұраның байлығы мен маңыздылығы, тұрмыстық салт-дәстүрдің көріністері, сондай-ақ ұлттық киім үлгілері мен ою-өрнек элементтері арқылы этнографиялық нақтылық пен көркемдік символика үйлесімді түрде көрініс тапқан.

4. Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелері Ералы Оспановтың шығармашылығы қазіргі қазақ графика өнерінің дамуына елеулі үлес қосқанын дәлелдейді. Суретшінің туындылары ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды көркемдік деңгейде жеткізудің жоғарғы үлгісі ретінде танылды. Оның жұмыстарында қазақ халқының этнографиялық болмысы, салт-дәстүрлері мен мифологиясы, тарихи жады философиялық мазмұнмен үйлесім тапқандығы айқындалды. Зерттеу барысында автордың отбасы тақырыбын бейнелеуге ерекше мән беруінің мақсаты анықталып, талданды. Отбасы құндылығы мен бірлігі тақырыбындағы туындыларында суретші отбасы институтын әлеуметтік ұғым деп қана емес, ұлттың рухани өзегі, ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың көрінісі деп суреттеді. «Бата», «Жаушы», «Қырқынан шығару» және т.б. графикалық еңбектерінде осы идеялар айқын көрініс тапқан.

5. Қорытынды

Ералы Оспанов – қазақ бейнелеу өнерінің көрнекті өкілі, ұлттық болмыс пен рухани тереңдікті графика тілімен шебер жеткізе білген суретші-график. Оның шығармашылығы қазақ халқының дүниетанымы, мәдени коды мен тарихи жадының көркем шежіресі іспетті. Әрбір туындысында Е. Оспанов ұлттық мұраны жаңғырта отырып, оны заманауи бейнелеу тілімен шеберлікпен үйлестіреді.

Өнер иесінің графикалық туындылары көбіне қазақ этномәдениеті мен фольклорлық шешімдерге негізделеді (Turkystan.kz, 2020). Ералы Оспанов көне гравюралар мен фотосуреттерден шабыт алып, мифологиялық бейнелер мен ұлттық оюөрнектерді заманауи композициямен сомдай алатын суретші. Сонымен қатар, шығармашылығы зерттеушілік сипатқа ие, яғни ол тек бейне жасаушы ғана емес, сол бейнелердің тарихын, символикасын, деректерін зерттеген ізденімпаз қайраткер (BAQ.kz, 2022).

Ералы Оспановтың қолөнер мен ою-өрнектерге деген жанжақты көзқарасы ерекше. Оның «Қазақ халқының оюөрнектерінің этнографиялық атласы» және «Қошөтер – қазақ халқының қолөнері» деген еңбектері өнер мен мәдениет арасындағы көпір қызметін атқарады (Inform.kz, 2021). Бұл кітаптарда суретші өз талдау тәсілімен ғасырлар бойы қалыптасқан қолөнер үлгілерін жинақтап, жүйелеген.

Суретшінің графикалық жұмыстары көбіне қазақ этно-мәдениеті, мифологиясы мен фольклорына негізделіп, көркем бейнемен қатар танымдық, тәрбиелік сипатқа ие.

Оның шығармашылығындағы ерекше орын алатын тақырыптардың бірі – отбасы құндылығы. Суретші «Ана», «Төрт ана», «Шежіре», «Ұрпақ», «Отбасы» сияқты туындылары арқылы тек тұрмыстық көріністерді емес, отбасылық байланыстың рухани тереңдігін, ұлттық құндылықтың маңыздылығын бейнелейді (Оспанов, 2020). Бұл шығармаларда ана мен бала арасындағы махаббат, әке мен ұрпақтың сабақтастығы, отбасылық тәрбие мен жауапкершілік сынды тақырыптар ерекше көркем образбен берілген. Әсіресе, ол отбасын ұлттық тарихтың, мәдени жалғастықтың алтын өзегі ретінде танытады.

Е. Оспановтың отбасы тақырыбындағы еңбектері ұлттың ішкі руханияты мен құндылықтар жүйесін бейнелейтін маңызды туындылар деп есептеуге толық негіз бар. Бұл туындылар арқылы суретші көрерменді терең ойға жетелеп, өзінің тамыр-тарихына қайта үңіліп, отбасы алдындағы парыз бен мейірім туралы толғануға шақырады.

Әдебиеттер:

1. Арғынбаев Х. А. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы: Ғылым, 1973. – 325 б.
2. Досмұхамедов Х. Таңдамалы. – Алматы, 1998. – 384 б.
3. Ерғалиева Р.А. Идея независимости в изобразительном искусстве Казахстана/ Коллективная монография. – Алматы: ИЛИ МОН РК, 2011. – 420 с.
4. Захай Б. Мәдениеттанулық дискурстағы қазақ бейнелеу өнері: XX ғ. 90 жж.// Central Asian Journal of Art Studies, т. 9, No 1, 2024, бб. 227–245. doi.org/10.47940/cajas.v9i1.826
5. Кенджакулова А.Б. Изобразительное искусство и архитектура Казахстана в период независимости: стиль эпохи преемственность традиций/Коллективная монография. – Алматы: «Service Press», 2024. – 320 с.
6. Kelsinbek, M., Sharipova, D., Kenjakulova, A. & Kobzhanova, S. (2024). Transformation of the image of family in the visual culture of Kazakhstan. *New Design Ideas*, 8(3), 697-714 <https://doi.org/10.62476/ndi83697>
7. Матыжанов К.И. Қазақтың отбасы фольклоры. Монография. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 332 бет.
8. Оспанов Е. Қазақ графикасы: дәстүр мен жаңашылдық. – Алматы: Онер, 2018. – 112 б.
9. Юсупова А.К. Идея независимости в изобразительном искусстве Казахстана/ Коллективная монография. – Алматы: ИЛИ МОН РК, 2011. – 420 с.
10. Қатран Д. Қазақтың үйлену салты: өткені мен бүгіні жайлы // <https://www.minber.kz/2010/02/qazaqtyng-ujlenu-salty-otkeni-men-bugi>
11. Inform.kz. (2021, желтоқсан 6). Кітаптар арқылы көшпенділер өнері таныстырылды. https://www.inform.kz/kz/knigi-hudozhnika-eraly-ospanova-ob-iskusstve-nomadov-prezentovali-v-almaty_a3871361
12. Turkystan.kz. (2020, қыркүйек 12). Ералы Оспанов: 110 мың долларға сатылған картинаның ақшасын балалар қорына аудардым. <https://turkystan.kz/article/119492-eraly-ospanov-110-mydollar-asatyl-an-kartinamny-a-shasyn-balalar-oryna-audardym>
13. BAQ.kz. (2022, сәуір 22). Этнограф-суретші Ералы Оспанұлының кітаптарының тұсаукесері өтті. https://baq.kz/etnograf-curetshi-eraly-ospanulynyn-kitaptarynyn-tusaukeseri-otti_278937/

References:

1. Argynbayev, K. A. (1973). *Kazakh family and marriage* [Қазақ халқындағы семья мен неке]. Almaty: Gylm (in Kaz.).
2. Dosmukhamedov, Kh. Selected works. - Almaty, 1998. - 384 pp. (in Kaz.).
3. Ergalieva, R. A. (2011). *The idea of independence in the visual arts of Kazakhstan* [Идея независимости в изобразительном искусстве Казахстана] (Collective monograph). Almaty: ILI MON RK. (in Rus.).

4. Zakhai, B. (2024). Kazakh visual arts in cultural discourse: The 1990s of the 20th century. *Central Asian Journal of Art Studies*, 9(1), 227–245. <https://doi.org/10.47940/cajas.v9i1.826> (in Eng.).
5. Kendzhakulova, A. B. (2024). Visual arts and architecture of Kazakhstan in the independence period: Style of the era and continuity of traditions [Изобразительное искусство и архитектура Казахстана в период независимости: стиль эпохи и преемственность традиций] (Collective monograph). Almaty: Service Press. (in Rus.).
6. Kelsinbek, M., Sharipova, D., Kenjakulova, A., & Kobzhanova, S. (2024). Transformation of the image of family in the visual culture of Kazakhstan. *New Design Ideas*, 8(3), 697-714. <https://doi.org/10.62476/ndi83697> (in Eng.).
7. Matyzhanov, K. I. (2007). Kazakh family folklore [Қазақтың отбасы фольклоры]. Almaty: Arys Publishing. (in Kaz.).
8. Ospanov, E. (2018). Kazakh graphics: Tradition and innovation [Қазақ графикасы: дәстүр мен жаңашылдық]. Almaty: Öner. (in Kaz.).
9. Yusupova, A. K. (2011). The idea of independence in the visual arts of Kazakhstan [Идея независимости в изобразительном искусстве Казахстана] (Collective monograph). Almaty: ILI MON RK (in Rus.).
10. Katran, D. (n.d.). Kazakh wedding customs: Past and present [Қазақтың үйлену салты: өткені мен бүгіні жайлы]. Retrieved from <https://www.minber.kz/2010/02/qazaqtyng-ujlenu-salty-otkeni-men-bugi/> (in Kaz.).
11. Inform.kz. (2021, December 6). Nomadic art presented through books. Retrieved from https://www.inform.kz/kz/knigi-hudozhnika-eraly-ospanova-ob-iskusstve-nomadov-prezentovali-v-almaty_a3871361 (in Kaz.).
12. Turkystan.kz. (2020, September 12). Eraly Ospanov: I donated the money from the painting sold for \$110,000 to a children's fund. Retrieved from <https://turkystan.kz/article/119492-eraly-ospanov-110-my-dollar-a-satyl-an-kartinamny-a-shasyn-balalar-oryna-audardym> (in Kaz.).
13. BAQ.kz. (2022, April 22). Presentation of books by ethnographer-artist Eraly Ospanuly held. Retrieved from https://baq.kz/etnograf-curetshi-eraly-ospanulynyn-kitaptarynyn-tusaukeseri-otti_278937/ (in Kaz.).

FTAMP 18.07.43

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.3-23>

К.С. Оразқұлова^{1,*}, М.Ж. Шаймерденова²

^{1,2} Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹orazkulova.ks@gmail.com, ²mena.mdsh@gmail.com

ORCID: ¹0009-0007-7215-0672, ²0000-0002-3731-0622

КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН СУРЕТШІЛЕРІНІҢ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕР

Аңдатпа. Зерттеу Кеңестік Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер, олардың сипаты мен ерекшеліктерінің маңыздылығына назар аударады. Ғылыми-зерттеу жұмысының басты мақсаты Кеңестік билік жылдарында Қазақстан суретшілерінің жұмыстарын айқындау, ерекшеліктеріне тоқталу және ең бастысы олардың этникалық дәстүрлермен үйлесімділік дәрежесін талдау болып табылады. Зерттеу барысында ғылымға белгілі және тақырыпты ашып, қойылған мақсатқа қол жеткізуге септігін тигізетін бірқатар әдістер қолданылды. Олардың қатарында салыстырмалы талдау, ретроспективтілік әдісі және тағы да басқа әдістер. Қарастырып отырған тақырып өз уақытында бірқатар зерттеушілер тарапынан қарастырылды. Алайда зерттеушілердің басым көпшілігі тақырыпқа тек жанама қатысты мәліметтерді береді. Мәселеге қатысты кешенді зерттеу жұмыстары жүргізілуі қажет. Зерттеуде қарастырып отырған тақырып жан-жақты және кешенді зерттеледі. Нәтижесінде этникалық түсініктердің теориялық негіздері анықталды және Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер айқындалды. Кеңестік билік жылдарында қоғам өмірінің барлық саласында идеологиялық шектеулер болғаны белгілі. Бейнелеу өнерінде де мұндай идеологиялық қысымның болғаны шындық. Соған қарамастан суретшілер ұлттық құндылықтарға негізделіп, этникалық ерекшеліктерді айқындайтын элементтерді өз жұмыстарына қосып отырды. Қазақ мәдениетімен терең ұштасатын ою-өрнектер, тұрмыстық заттар, дәстүрлі қазақ қоғамы, қазақтың көшпелі мәдениетімен байланысқан шаруашылық түрлері және өзге де ұлттық дүниетаныммен үйлесіп жатқан элементтерге ерекше философиялық мән берді. Аталған тақырып көлемінде жүргізілген кешенді зерттеу жұмыстарының ғылым үшін берері мол. Ол тек осы қарастырып отырған кезең бойынша суретшілердің жұмыстарына сипаттама беріп қана қоймайды. Сонымен қатар олардың жұмыстарындағы идеялық бастамаларды анықтау, ұлтты ұйыстыратын факторға мән беру, қазақ халқының дүниетанымын түсіну тұрғысынан пайдалы болады.

Түйін сөздер: этнос, дәстүр, мәдениет, бейнелеу өнері, құндылық, идеология, социалистік реализм, қоғам.

K.S. Orazkulova^{1,*}, M.D. Shaimerdenova²

^{1,2} Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹orazkulova.ks@gmail.com, ²mena.mdsh@gmail.com

ORCID: ¹0009-0007-7215-0672, ²0000-0002-3731-0622

ETHNIC TRADITIONS IN THE VISUAL ARTS OF KAZAKH ARTISTS OF THE SOVIET ERA

Abstract. The study draws attention to the importance of ethnic traditions, their character and features in the visual arts of artists of Soviet Kazakhstan. The main purpose of the research is to identify the works of artists of Kazakhstan during the Soviet era, to focus on the features and, most importantly, to analyze the degree of their harmony with ethnic traditions. In the course of the research, a number of methods were used